

A

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÜNNEPI KÖZÜLÉSE

1930 MÁJUS 11-ÉN

1. BERZEVICZY ALBERT ig. és t. t. elnök úr megnyitó
beszéde: «A százéves Akadémia».
2. GRÓF APPONYI ALBERT ig. és t. t. emlékbeszéde
ifj. gróf Andrássy Gyula ig. és r. tagról.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1930

A

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÜNNEPI KÖZÜLÉSE

1930 MÁJUS 11-ÉN

1. BERZEVICZY ALBERT ig. és t. t. elnök úr megnyitó beszéde: «A százéves Akadémia».
2. GRÓF APPONYI ALBERT ig. és t. t. emlékbeszéde ifj. gróf Andrássy Gyula ig. és r. tagról.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1930

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

I.

A SZÁZÉVES AKADÉMIA.

Írta: BERZEVICZY ALBERT.

Mindnyájunknak élénk emlékezetében él az ötödfél év előtt, 1925. november hó 3-án, ugyane teremben lezajlott fényes ünnepély, melyben számos külföldi akadémia küldöttjének közreműködésével Akadémiánk alapításának centenáriumát ültük meg.

Mi ugyanis szokva vagyunk Akadémiánk létrejöttének történelmi tényét nagy alapítónk, gr. Széchenyi István 1825. november 3-án a pozsonyi diéta kerületi ülésén váratlanul bejelentett, valódi teremtvő szavá lett fennkölt elhatározásával hozni kapcsolatba s így azt a napot tekintjük az Akadémia tulajdonképpen való születésnapjának. Amaz ünnepélyünk alkalmával határoztuk el azt is, hogy Akadémiánk száz éves működését a tudományok és irodalom minden terén illetékes tagtársaink által leíratjuk s e leírásokat mint centenáris kiadványokat közrebocsátjuk. Ez a határozat már legnagyobb részében megvalósult, a százéves munkásságunkat ismertető különböző szakbeli monográfiák vagy már megjelentek, vagy legközelebb fognak megjelenni.

Azonban köztudomású tény az is, hogy az Akadémiának a Széchenyi és társai által nagylelkűen megindított megalapítás során még teljes öt évig kellett várnia, míg a törvényhozás és kormányzat is elvégezvén feladatát, az alapítói adományok is szaporodván, 1830. november hó 17-én a Tudós Társaság igazgatósága megtarthatta első ülését és abban kinevezhette a Társaság első 23 rendes tagját; míg azután, kidolgoztatván az «Alaprajz és rendszabások» is, az 1831. februárius 14-i és 17-i első tagválasztó nagygyűlés megválasztotta a tiszteleti és levelező tagokat is és ezzel a «Tudós Társaság» működése immár minden irányban megindulhatott.

Mai Akadémiánkra nézve tehát — mely szakadatlan folytonosságban fejlődött a már akkor Akadémiának is nevezett magyar Tudós Társaságból — az 1830. év nem kevésbé fontos mérföldmutatója pályájának, mint az 1825-i, és fölmerült a gondolat, hogy az 1830-i

évnapot is — úgy mint az 1825-ikét — emlékünneppel üljük meg. Úgy véltük azonban, hogy ünnepléseink szaporításában mértéket kell tartanunk s ezért mai ünnepi közülésünket használjuk fel arra, hogy az Akadémia tagjainak és barátainak figyelmét az 1830-i évforduló jelentőségére felhívjuk, amely feladatnak jelen elnöki beszédem keretében igyekszem megfelelni, tört utat találva, mert nagyérdemű volt másodelnökünk, Szász Károly e korszak történetét az Akadémia megbízásából a Széchenyi-szobor leleplezése alkalmából 1880-ban már megírta.

1825. november hó 3-án tették meg gr. Széchenyi István, Vay Ábrahám, gr. Andrássy György és gr. Károlyi György az országgyűlés kerületi ülésén szóval amaz ajánlatukat, mely később számszerűen 108,000 pengő forintban határoztatván meg s csakhamar további adományokkal is gyarapodván, a felállítandó «Nyelvművelő», illetőleg «Tudós Társaság» vagyoni alapjául szolgált.

Másnap kerületi ülés nem tartatván, november 5-én hozta a kerületi ülés azt a határozatot, amely szerint «a tegnapelőtti szép ajánlások a magyar nyelvre, fölvétessenek a diáriumba s az ezen szent célra projectált adakozási aláírás mind itt, mind a mágnessók tábláján nyitassék meg.»

November 8-án a négy első alapító a nádorhoz és az országgyűlés mindkét házához intézett kérelemlevélben írásban is megújította ajánlatát, melyet a nádor Vay Ábrahámtól átvevén, megígérte, hogy az intézetnek örömmel lesz pártfogója.

E levélben ugyanis az alapítók arra kérték a nádort és a Rendeket, hogy az intézet pártfogását a nádor vállalván el, az igazgatás egy, először s ezúttal az országgyűlés által választandó tizenhárom férfiúból álló testületre bízassék, kik «előülőjüket» évenként választás s a halál által támadó üresedéseket szintén szabad választás útján a hazafiak közül töltsék be. Azt is kérték, hogy a Rendek az intézetet «szokott bőkezűségökkel s nemes buzgólkodásukkal vegyék pártfogásuk alá s országos deputatiót rendeljenek ki, mely az alapítókkal egyetértve az intézet alapszabályait dolgozza ki», végre pedig «hazánk jó atyjának, Felséges királyunknak ajánlják, hogy ennek lételetét articulussal (törvénycikkkel) megengedni s kegyelmesen ápolgatni méltóztassék».

A szervezés előkészítése céljából az alapítók már november 21-én benyújtották az alakítandó Tudós Társaság tervének alaprajzát is, mely a későbbi bizottsági tárgyalások anyagául szolgált.

1826. januárius 28-án a követek táblája országos ülésben elfogadván a kerületi ülésekben előkészített s országos ülésekben is

megvitatott sérelmi előterjesztést, abba a magyar nyelvre vonatkozó tételknél elősorolta a magyar Tudós Társaság alapítását célzó ajánlatokat is és nagy elismerés kifejezésével ajánlotta, hogy a Karok és Rendek az alapításra vonatkozó nézetöket kifejtven, a folyton szaporodó alapítók neveit is törvénybe iktassák.

A főrendi tábla erre az üzenetre februárius 17-i üléséből adott válaszában többi között arról értesítette a Rendeket, hogy közülök is többen kívánnak «az általuk is a legnagyobb lelki örömmel fogadott» ajánlatokhoz hozzájárulni, kik nyomban elő is soroltattak. Együttal ugyanazon napon mindkét tábla «elegyes küldöttséget» nevezett ki, — az alapítók kívánatához képest — melyben az alapítók is helyet foglaltak s amely hivatva volt úgy az alapítótól szerkesztett, mint a — szintén az alapítók sorába lépő — b. Szepessy Ignác erdélyi püspök részéről javaslatba hozott tervezet megvizsgálására s az a fölötti javaslattételre.

Ebben az időben a négy első alapítóhoz sorakoztak már nagyobb adományokkal: herceg Batthyány Fülöp 50,000 forinttal, József nádor (ennek alapítványa ugyan csak a királyi engedély megadása után tétetett közzé), gr. Széchenyi Pál, gr. Batthyány Ker. János és ifj. gr. Esterházy Károly egyenként 10,000 forintos adománnyal, gr. Esterházy Mihály 8000, gr. Keglevics János 6000 és gr. Cziráky Antal 3000 forinttal stb. Egészen kivételes jelentőségű adomány volt a gr. Teleki Józsefé, ki a maga s testvérei nevében akkor 30,000 kötetre menő könyvtárát ajándékozta a Tudós Társaságnak, 5000 forint pénzadomány mellett.

Széchenyi eljárásának programmszerűségét mutatja az is, hogy éppen ebbe az időbe esik, az 1825—30. évekbe leghevesebb társadalmi agitációja a magyar nyelv használatának uralkodóvá tétele érdekében, a felső táblán és főrangú társai körében.

Az országgyűlés határozatával a Tudós Társaság tervének tárgyalására kiküldött bizottság huszonnégy tagból állott; tizenhat a követi tábla küldöttje volt, nyolc a főrendké. Helyet foglaltak benne az első alapítók, továbbá a kir. tábla két, Horvátország egy, az egyházi rend két, a vármegyék nyolc, a városok két, a püspöki kar egy, a főispáni kar két tagja. Az elnöki tiszteet Végh István koronaőr viselte.

Széchenyi — bár naplójának szűkszavú följegyzései e részben kevés tájékoztatást nyújtanak — élénk részt vett a bizottság munkálataiban s kétségkívül hozzájárult azoknak az ellentéteknek az elsímítéséhez, amelyek főképen Nagy Pál és Vay Ábrahám között gyakran fölmerültek. Ellentét mutatkozott különben már a tervezők alapgondolatában is, amennyiben Széchenyi és alapítótársai a fősúlyt a

Tudós Társaság mielőbbi létesítésére s a magyar nyelvnek e Társaság által való kiművelésére helyezték, míg b. Szepessy erdélyi püspök egy egyidejűleg létesítendő nagy népművelő intézmény útján akarta nyelvünket a nép széles köreiben elterjeszteni.

A bizottság működését februárius 21-én kezdte meg s főfeladatára nézve, úgy látszik, már ugyanazon hó 28-án be is fejezte, mert jelentését már március 15-én benyújthatta megbízóinak, oda nyilatkozván benne, hogy a Vay és társai-féle valamint a Szepessy-féle terv megállhatnak egymás mellett, de nem egyesíthetők, ellenben mindkettő megérdemli, hogy az uralkodó elé terjesztessék.

A közelebbi feladatot a bizottság nyilván a Tudós Társaság mint nyelvművelő intézet létesítésére vonatkozó törvény megalkotásában, a távolabbit az intézet alapszabályai kidolgozásában látta, mely utóbbival még később is foglalkozott.

Így fogták fel a feladatot a Rende is, kik április 1-én tartott ülésükből az előterjesztett javaslat fölötti észrevételeiket egy a Főrendekhez intézett üzenet alakjába foglalták, az eredeti tervezettől főkép abban térven el, hogy a Tudós Társaság tervezett négy szakosztálya helyett hatnak alkotását ajánlották, vagyis a nyelvtudományi, bölcsészeti, mennyiségtani és természettudományi szakosztályok közé mint harmadikat és negyediket még beilleszteni javasolták a történelmit és jogtudományit. A két tábla között a megegyezés létrejövén, április 17-ről tette meg az országgyűlés az uralkodóhoz intézett ama sérelmi fölterjesztést, melyben az ország legsürgősebb kívánatai közé iktatta a Tudós Társaság felállítására vonatkozót, mint amelynek megvalósítását már a tekintélyes összegre emelkedett alapítványi ajánlatok is indokolják.

A királyi válasz majdnem egy évig váratott magára, mely időt azonban a további gyűjtésre használták föl, úgy hogy annak leérkeztek a felajánlott alapítványok összege már meghaladta a 250,000 forintot.

A sérelmi feliratra 1827. április 11-ről adott királyi válasznak a Tudós Társaságra vonatkozó része így hangzik:

«A mi illeti a Karok és Rendeknek a magyar nyelv művelése és Magyar Tudós Társaság felállítása iránti kérelmét: Ő Felsége kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy Magyar Tudós Társaság állíttassék fel és ezen intézetnek felállításáról törvénycikk is szerkesztessék. Oly célból pedig, hogy ez intézmény állandó szervezetet nyerhessen: szükséges leendő, hogy annak tagjai mielőbb összeálljanak s az önkéntes adományokból az alap egybeszerezessék, a társaság is a maga szervezetének tervét és alapszabályait a maga erejéhez

és eszközeihez mérve kidolgozza s Ő Felsége szentesítése alá terjessze.»

A vége felé közeledő országgyűlésnek még volt módja megalkotni s június hó 2-án legfelsőbb szentesítés alá terjeszteni a Tudós Társaságra vonatkozó két törvényjavaslatot, s az augusztus 14-én tartott elegyes ülésben a nádor kijelenthette, hogy a Társaság szervezetének és alapszabályainak végleges kidolgozására hivatott bizottságot az országgyűlés befejeztével haladéktalanul össze fogja hívni.

Így jött létre az 1825—27-i XI. és XII. törvénycikk; az elsőnek szó szerinti rövid szövege a következő:

«Törvénycikkely a honni nyelv kimívelésére felállítandó Tudós Társaságról, vagyis magyar Akadémiáról.

A Karoknak és Rendeknek gondosságok a honni nyelvnek nem csak terjesztésére, de egyszersmind annak minden tudományok s mesterségek nemeiben lehető kimíveltetésére is levén intéztetve: Ő Felségének megegyezésével elrendeltetik:

1. §. Hogy az önként és szabad adakozással összeszedett tőke vagyonból Tudós Társaság vagyis magyar Akadémia állíttassék fel, mennél rövidebb idő alatt s annak állandó széke szabad királyi Pest városában leend.

2. §. Minthogy ezen intézetnek pártfogását Nádorispán Ő cs. kir. Főhercegsége, a haza és a magyar nemzet iránt vele született igaz hajlandósága szerint, önként magára vállalta; mihelyest Ő Hercegségének felügyelése alatt azon Társaság összeáll, ugyanaz annak nagyobb állandósága végett azonnal a plánumot is, az országos deputációnak munkájában nyilván meghatározott és az ajánlók által is kinyilatkoztatott principiumokkal együtt bővebben kidolgozza, Ő cs. kir. Hercegsége pedig azt Országgyűlésen kívül is, Ő Felségének színe eleibe, kegyes jóváhagyattatás végett fel fogja jelenteni, mely annak utána az Országgyűlés elébe fog terjesztetni.»

Az ugyanakkor szentesített XII. tcikk törvénybe iktatja mindazok neveit, akik a Tudós Társaság felállítására s a hazai nyelv terjesztésére is ajánlatokat tettek, élükön József nádor és gr. Széchenyi István adományaival.

Tehát Magyarországon már 103 évvel ezelőtt az országgyűlés és a kormány elismerték az Akadémia felállítását s a hazai nyelv művelését országos közügynek, törvénybe iktatták az e célra adakozók neveit s a nádor, mint a végrehajtó hatalom feje, maga vette kezébe a szervezés további irányítását.

József nádor nem is késett az alapszabályok és ügyrend vég-

leges kidolgozására hivatott bizottság megalakításával. 1827. november 30-án megtörtént a bizottság kinevezése, ez azonban most már nem volt dietális küldöttség, hanem részben az alapítók, részben a törvényhozás tagjaiból, legnagyobb részben pedig tudósokból és írókból alakított 27 tagú szakértőbizottság, melynek elnökségét a főherceg-nádorispán gr. Teleki József csanádi főispánra bízta, aki úgys mint egy nagy történeti szerepű nemzetség képviselője, úgys mint tudós kutató és történetíró s egy gazdag könyvtár adományozója mindenkép hivatva volt az Akadémia szervező munkájának vezetésére.

A bizottság névsorában az elnökön és a négy alapítón kívül ott találjuk Bartal György nádori ítélőmestert, Bene Ferenc pesti orvos-tanárt, Budai Ézsaiás tiszántúli superintendenst, Bitnicz Lajos tanárt, gr. Dessewffy Józsefet, Döbrentei Gábort, Ercsei Dániel tanárt, Fejér György prépostot, a pesti egyetem könyvtárának főőrét, Guzmics Izidor bencés tanárt, Horvát Endre plébánost, Horvát Istvánt, a Széchenyi országos könyvtár őrét, Horváth János püspököt s helytartótanácsost, Jankovich Miklós táblabíró, Kazinczy Ferencet, Kis János ev. superintendenst, Kisfaludy Sándort, Kövy Sándor jog-tanárt, Kulcsár István szerkesztőt, b. Mednyánszky Alajos kamarást, Schedius Lajos egyet. tanárt, Szemere Pál megyei alügyész és Vitkovits Mihály ügyvédet.

A bizottság tagjainak bőven hagytak időt arra, hogy feladattal megismerkedjenek; az érdemleges ülések csak 1828. március 15-én kezdődtek s nap nap mellett folytatva április 17-re már be is végződtek. A jegyzőkönyveket, melyeket Horvát István könyvtárőr szerkesztett, Széchenyi indítványára magyarul írták, a tervezeteket magyarul és latinul. A munkálatok végeredményét a létrejött «alaprajz» és «rendszabások» során fogom ismertetni.

Az elkészült munkálatokat a nádor áttette a kancelláriához, ahol azok — valószínűleg a gróf Sedlnitzky rendőrminiszter észrevételei miatt — kissé hosszas tárgyalás alá vonattak, úgy hogy Széchenyi 1828 őszétől kezdve ismételve volt kénytelen gr. Reviczky Ádám főkancellárnál sürgetni a «Magyar Tudós Társaság talpraállását», hogy ez «a közművelődésre törekvő működését valahára elkezdhesse».

Külön kutatás tárgyául kínálkozik az a kérdés, hogy mily nehézségek és befolyások akadályozták és késleltették Akadémiánk létrejöttét az előkészületnek ebben az utolsó, 1828 tavaszától 1830 nyaráig, tehát több mint két évre terjedő idejében.

Vége 1830. július 7-én megtörtént a döntés, melyről a nádor

19-én értesítette az igazgató-tanács immár kinevezett elnökét, gr. Teleki Józsefet. Az országgyűlésen megállapított alaprajz szerint ugyanis — melyet a legfelsőbb elhatározás nem érintett — a négy első alapító volt jogosítva maga mellé venni huszonegy tagot, kikből az igazgatóság alakul, s ennek az igazgatóságnak adatott meg a jog az első alakuláskor a rendes tagokat megválasztani.

Hogy ezentúl aztán az alakulási folyamat többé semmi akadályba sem ütközött, sőt az országgyűlés is újra összehívott és a magyar nyelv dolgában rendelkező 1830: VIII. tcikk is szentesítést nyert, az részben az általános politikai helyzetben is leli magyarázatát.

Az 1830-i júliusi párizsi forradalom, mely elsőpörte a Bourbonoknak csak tizenöt év előtt visszaállított trónját s a szabadelvűségéről ismeretes rokon Orleans-ház egy tagját ültette rá, erős fenyegetést jelentett az összes legitim uralmaknak. Ezért sietett Ferenc császár és király újra összehívni az országgyűlést, hogy az fiát, Ferdinándot még az ő életében királlyá koronázzván, az utódlást neki biztosítsa. Ezért volt a hatalom készségesebb bizonyos nemzeti követelmények teljesítésében is, és viszont a forradalom szelétől megriadt, előjogaikat féltő konzervatív körök is szívesebben keresték most az uralkodóházzal való érdekközösség kapcsait.

Az így megalakult első igazgató-tanács tagjai lettek tehát a négy első alapító, Széchenyi, Andrássy, Károlyi s az időközben grófi rangra emelt Vay Ábrahám; továbbá Bartal György, herceg Batthyány Fülöp, gr. Cziráky Antal, gr. Dessewffy József, gr. Illésházy István, gr. Keglevich Gábor, Kolossváry Sándor apát, gr. Korniss Mihály, Mailáth György, b. Mednyánszky Alajos, felsőbüki Nagy Pál, Péchy Imre, b. Prónay Sándor, gr. Reviczky Ádám udv. kancellár, Somssich Pongrác alnádor, Szegedi Ferenc főispán, b. Szepessy Ignác most már pécsi püspök, gr. Teleki József főispán és ref. főgondnok, Wagner Ferenc soproni polgármester, Végh István koronaőr és b. Wesselényi Miklós.

A diéta Pozsonyban ülésezvén, az Akadémia első igazgatóságát is kivételesen Pozsonyba, a főrendek termébe hívták össze alakuló ülésére november 17-re, gr. Cziráky Antal ideiglenes elnöklete alatt. Itt történt meg az igazgatóság megalakulása s az első 23 rendes tag megválasztása. Elnökké gr. Teleki Józsefet választották meg, másodelnökké pedig gr. Széchenyi Istvánt.

Rendes tagok lettek: a nyelvtudományi osztályban Kisfaludy Károly, ki négy nappal később meghalt, Vörösmarty Mihály és Schedel (később Toldy) Ferenc mint helybeliek; Kisfaludy Sándor,

Kölcsey Ferenc, Horvát Endre és Guzmics Izidor mint vidékiek. A filozófiai osztályban Döbrentei Gábor és Imre János mint helybeliek, Berzsenyi Dániel és Szilasy János mint vidékiek. A történettudományi osztályban Horvát István, ki a választást nem fogadta el, és Petrovich Fridrik mint helybeliek, Kazinczy Ferenc és Kis János mint vidékiek. A matematikai osztályban Tittel Pál mint helybeli, Bitnicz Lajos mint vidéki. A törvénytudományi osztályban csak Szlemenics Pál és Köteles Sámuel vidékiek, a természettudományi osztályban Gebhardt Ferenc és Bugát Pál helybeliek s Horvát József és Balásházy János vidékiek.

A választásoknak ez a szűkre szabott köre és szakszempontról kissé önkényes osztályozása mutatja, mily gyéren akadtak még nálunk akkoriban a tudományok különböző köreinek művelői, úgy hogy oly kitűnőségeket, kiket az Akadémia nem nélkülözhetett, kénytelenek voltak írói és tudói jellegöknek kevésbé megfelelő osztályba helyezni, csakhogy az is némi képviselőt nyerjen. Széchenyi mégis jogosítva volt e nap estéjén ezt írni naplójába: «Végre megindult és mozog a rég megalkotott mű!»

Egy később, december 12-én tartott második ülésében állapította meg az igazgató-tanács utolsó szerkezetökben az alapszabályokat és rendtartást, melyek fölterjesztetvén, nemsokára szintén királyi jóváhagyást nyertek; ekkor választatott meg «titoknokká» Döbrentei Gábor — tehát nem Kazinczy Ferenc, kinek tudvalevőleg ez legfőbb vágya volt s ki egyébiránt a következő évben elhunyt, továbbá pénztárnokká Helmecei Mihály és ellenőrül — saját ajánlkozása alapján — gr. Széchenyi István, ki ezt a szolgálatot is meg akarta tenni az Akadémiának.

1831. februárius 14-én gyűlt össze a Tudós Társaság első nagygyűlésére, melyben — hogy szervezete immár teljes legyen — választott 12 tiszteleti és 20 levelező tagot s betöltötte a Kisfaludy Károly halálával és Vörösmarty és Schedel előlépésével megüresedett egy rendes tagsági helyet a nyelvtudományi osztályban Szemere Pállal. A folytatólagosan 16-án tartott gyűlés azután még négyvel egészítette ki a tiszteleti tagok számát.

Az Akadémia első tiszteleti tagjai lettek ehhez képest: Bene Ferenc, Budai Ezsaiás, gr. Dessewffy József, Jankovich Miklós, Schedius Lajos, Kolossváry Sándor, b. Mednyánszky Alajos, b. Weselényi Miklós, Döme Károly, Fáy András, Görög Demeter, Kopácsy József veszprémi püspök, később primás, Kresznerics Ferenc, Ragályi Tamás, gr. Teleki Ferenc és b. Szepessy Ignác.

Levelező tagok lettek: Balogh Pál, Bajza József, Beszédes

József, Czuczor Gergely, Deáki F. Sámuel, Dobrovics Vazul, Ercsei Dániel, Forgó György, Gévay Antal, gr. Kemény József, Kiss Károly, Márton József, Nyíry István, Porger János, Stettner (később Zádor) György, Szalay Imre, Szeder Fabián, Szenvey József és Thaisz András.

Első külföldi levelező tagokul választottak: Fessler Ignác és Hammer József.

Hogy a száz év előtti Akadémia teljes képe előttünk álljon, szükséges még összehasonlítaniunk Akadémiánk akkor megalkotott szervezetét a mostanival.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy az 1830-i «alaprajz» sokkal nagyobb szóbősséggel, inkább szépirodalmi formában határozza meg a «Magyar Tudós Társaság» célját, mint jelenlegi, legnagyobb részökben az 1869-i reformból eredő, szigorúan pragmatikus formájú, de tulajdonképpen mindent kimerítő alapszabályaink. Ha a száz év előtti «alaprajz» azt mondja, hogy «A magyar Tudós Társaságnak egyedül csak az van téve céljává, hogy munkálkodása által hazánkban a tudományok és szép művészségek honni nyelven műveltesse; s viszont ezek által a nyelv maga csinosulást, fennséget és bővülést nyerjen: ekképpen pedig a nemzeti elme és lélekerő szép és hasznos tudományok által időről-időre kifejtve, saját fényében és méltóságában örök időig fennálljon», hát ez tulajdonképpen nem mond többet, mint jelenleg érvényes alapszabályaink 1. §-a, amely szerint «A Magyar Tudományos Akadémia Budapesten, ő cs. és apost. kir. Felsége különös oltalma alatt álló tudományos intézet, melynek célja a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése.» Amennyiben itt a nyelvművelés mindent megelőző fontossága hangsúlyozva nincs, ennek magyarázata éppen abban rejlik, hogy ma már egy, főképp a Tudós Társaság érdeméből végzett százéves nyelvművelési munka eredményével állunk szemben.

Tudvalevőleg az abszolút kormányzat alatt Akadémiánknak alapítói szellemében való további fennállása és működése soká kockán forgott; alapszabályait revízió alá vette a kormány s ennek a revíziónak több mint nyolc évre terjedő ideje alatt sem nagygyűléseket tartania, sem tagokat választania nem volt szabad. Nem annyira a Bach, mint inkább a Prottmann rendőrigazgató befolyása alatt álló Albrecht főherceg főkormányzó ellenséges indulata miatt nagy küzdelemre s a Széchenyi legerélyesebb föllépésére volt szükség, hogy lényegesen megnyirbálva s a kormányzóság gyámkodása alá helyezve az Akadémia mégis visszaszerezzen jogaiból annyit, hogy működését a régi keretekben nyilvánosan folytathassa 1858-tól kezdve. Az alapszabályokból a magyar nyelv kizárólagosságára vonatkozó rendel-

kezést kihagyták, amivel azonban nem értek el semmit, mert az Akadémia nem volt rákényszeríthető, hogy a tudományt más mint magyar nyelven művelje. Csak az 1867-i kiegyezés után sikerült az alapszabályokat az alapítók szándékával ismét teljes összhangba hozni.

Az Akadémia céljai és azok elérésének eszközei már a régi alapszabályokban is, bár szétszórva s kissé rendszertelenül, de a jelenlegiekkel meglehetősen megegyezően vannak feltüntetve; a «tudományos vizsgálatok és kísérletek» intézése oly cél, melynek említése csak újabban került az alapszabályokba.

Teljesen kimaradt időközben a nádor pártfogói szerepe, melynek a régi «alaprajz» egész fejezetet szentel; ez magának a nádori állásnak ideiglenes megszüntetésével áll kapcsolatban s a pártfogói szerep — mint láttuk — átment az uralkodóra. Az osztályok számát az alakuláskor — mint már említve volt — hatban állapították meg, ma csak három van, nevezetesen: 1. a nyelv- és széptudományi; 2. a bölcséleti, társadalmi és történettudományi s 3. a matematika-természettudományi osztály.

Az elnököt és másodelnököt a régi szabályok szerint az igazgatótanács választotta saját kebeléből mindig csak egy évre. Most az elnököket a tiszteleti, rendes és igazgató-tagokból álló «elegyes ülés» választja három évre.

Az «igazgató-tagok», vagyis az igazgató-tanács tagjainak száma annyiban változott, amennyiben a régi szervezet szerint e szám 25-ben volt megállapítva; most 24 tagnak kell lennie az elnökön, másodelnökön és főtitkáron kívül; míg régen az igazgatóság maga választotta összes tagjait, jelenleg csak 12 tagra nézve áll fenn e joga, 12 tagot az Akadémia választ belső tagjai sorából.

A tiszteleti tagok száma száz év előtt huszonnégyben volt megállapítva, kik vagy mint írók «lettek híresek», vagy «a hazai nyelv szeretete, védelmezése, terjesztése által magokat érdemesekké tették». Jelenleg a választható tiszteleti tagok száma osztályonként van nyolc illetve kilencben megszabva; összes számuk 26 lehet. Minősítésök ma úgy van meghatározva, hogy azok vagy «tudománypártoló hazafiak, kiknek megnyerésétől az Akadémia dísze s java öregbedését várja, vagy oly jeles tudósok és írók, kik a tudomány vagy az Akadémia körül érdemeket szereztek.»

A rendes tagok száma eredetileg osztályonként hétben, tehát összesen — a «titoknokok» kívül — negyvenkettőben volt megállapítva. Ma az I. osztálynak 16, a II. és III. osztálynak 24—24 rendes tagja lehet, tehát összesen 64, a helybeli és vidéki rendes tagok között

a régebbi szervezetben tett megkülönböztetés el van ejtve. A «titoknok»-ot már a régi szabályok is az elegyes ülés által választandónak mondták ki.

A levelező tagok fogalma alá sorolta a régi alapszabály a külső tagokat is és ezért meg sem határozta számukat. Mostani szabályaink szerint a levelező tagság csupán előfoka a rendes tagságnak s ennél fogva csak magyar honos és magyar író részesülhet benne ; ellenben külső taggá oly nem magyarul író tudós választható meg, — tekintet nélkül arra, vajon magyar honos-e, vagy külföldi — ki vagy a tudomány körül érdemeivel hírt szerzett, vagy Magyarországot, vagy az Akadémiát közelebbről érdeklő munkával kitüntetésre méltó lett. A levelező-tagok számát az újabb alapszabály az I. osztályban 40-ben, a II. és III. osztályban 60—60-ban állapítja meg. E szerint tehát az újabb szervezet értelmében az Akadémia belső — tiszteleti, rendes és levelező-tagjainak összes száma 250-re emelkedhetik, holott a régi szervezet szerint — igaz, hogy a levelező tagok számbavétele nélkül, de ideszámítva az elnököket és titoknokot — a 69-et nem haladhatta túl. A külső tagok számát a most érvényes szabályok sem korlátozzák ; a gyakorlatban számuk osztályonként megközelíti a harmincat, ami semmi arányban nem áll a magyar tudósoknak azzal a csekély számával, kiket külföldi Akadémiák tagjaik sorába bevásztottak.

Eredetileg a Tudós Társaság szintén hetenkint tartott ülést, — úgynevezett kisgyűléseket — de ezek — a szűkebb kereteknek megfelelően — az osztályok közös ülései voltak szintén, — nem külön osztályülések, mint most — melyekben rendszeren a másodelnök elnökölt s melyekben legalább kilenc tag megjelenése volt szükséges. Összes üléseket — aminők most havonként tartatnak — a régi szervezet nem ismert ; akkor csak nagygyűlés tartatott, főkép a tagválasztás céljából, továbbá igazgató-gyűlés és közgyűlés felolvasások végett, mindegyik csak egyszer évenként ; de a nagygyűlés és igazgató-gyűlés eltarthatott két hétig is.

Végül rá kell még mutatnom egy nagy különbségre, arra, mely a régi és jelen állapot között a fizetések tekintetében fennállott. A Tudós Társaság eredeti «Rendszabásai» szépen határozzák meg az e tekintetben fennálló megkülönböztetést. A 34. § szerint : «Az előlülő, igazgató és tiszteletbeli tagok fizetése : méltóságaik fénye ; jutalmok : a nemzeti ügynek szolgálhatás.» Ellenben a következő 35. § így rendelkezik : «Rendes társak, Titoknok, Segédjegyző, Pénztárnok és Ellenőr munkáikhoz illendő fizetést húznak.»

A «rendszabások» nem állapították meg a rendes tagok fizeté-

sének összegét, de a pénzügyi intézkedésekből kitűnik, hogy a helybelieknek, kik többszöri megjelenésre voltak kötelezve, rendszerint 500 pengő forint járt, a vidékieknek pedig 300. Miután az Akadémia megindulásakor — mint láttuk — csak 250,000 pengő forint tőkevagyon fölött rendelkezett s ennek kamatjövedelméből az alapítók rendelkezése szerint egy hatodrészt évről-évre tőkésíteni kellett, lévén a Tudós Társaságnak egyéb kiadásai is, lehetetlen volt a rendes tagok alapszabályszerű egész számát fizetésben részesíteni. Ez okból az első alakuláskor csak 23 rendes tagot választottak meg s ezek közül is csak tizenketten léptek fizetés élvezetébe, a többieknek erre majd csak a fokozódó jövedelem arányában volt kilátásuk.

Száz év előtt az akkori megélési viszonyok között ez a rendkívül szerény fizetés egyes érdemes és szegénysorsú író és tudósra nézve nem volt közönyös. Az idő folyamában az mindinkább értelmét veszítette, s minthogy az Akadémia anyagi viszonyai azt sohasem engedték meg, hogy a fizetések a valódi szükséglet és az akadémiai tagság méltósága arányában emeltessenek, azok a tényleg birtokban levők elhúnytával fokozatosan elenyésztek; mai alapszabályaink már hallgatnak a tagok fizetéséről. A magyar Akadémia csak erkölcsi dísz nyújthat mindennemű tagjainak.

A jelennel való összehasonlítás szempontjából még figyelmet érdemel a régi «Alaprajz» VII. szakaszának az a rendelkezése, mely szerint az igazgatógyűlés tartozik a Tudós Társaság «pénztáráról és annak célirányos előmeneteléről» az ország vármegyéit minden év végével, országgyűlés idejében pedig az országgyűlést is értesíteni. E rendelkezés az akkori rendi viszonyokkal függött össze s bizonyára az alapítók kívánságának felelt meg. A parlamentáris népképviselői alkotmány behozatalát csakhamar válságos idők követték; akkor a hatalomnak csak arra volt gondja, hogy a maga befolyásának nyisson utat az Akadémia ügyeibe is, és mikor alkotmányosságunk helyreállott, nemzetünk vezetői nagyon is jól tudták, hogy Akadémiánk függetlensége nemzeti függetlenségünk egyik biztosítéka, s hogy ezt a függetlenséget még a parlamenti ellenőrzés révén sem szabad a változékony politikai befolyások kockázatának kitenni.

Akadémiánk lezáruló első évszázadának mesgyéjéről tekintünk ma vissza hálás elismeréssel a multba és köszöntjük bizalommal a jövőt!

Ezzel megnyitom az Akadémia 90-ik ünnepélyes közülését.

II.

IFJ. GRÓF ANDRÁSSY GYULA EMLÉKEZETE.

Írta: GRÓF APPONYI ALBERT.

Ifjabb gróf Andrássy Gyula jelentőségét a magyar nemzet életében talán legtalálóbban azzal lehet jellemezni, hogy ő a nemzeti politikának egy olyan módszerét képviselte, mégpedig jóformán egyedül, amelyet tettekbe átültetni nem adatott neki alkalom, mely azonban mégis fáklyaként kell hogy a jövőbe világítson, ha már nem tudtuk azt a múltban kellőképpen érvényre juttatni. Ez a módszer a történelembölcsészeti módszer. Andrássy korán ismerte fel a magyar nemzet sorsának azt az alapvető tényét, hogy számára maga a fennállás is probléma, hogy tehát a lét biztosítása a magyar politikának első feladványa, mely mögött a miként-lét kérdései háttérbe szorulnak. Ez a felismerés uralkodik egész politikai és publicisztikai tevékenységén; ez sugallta az 1867. évi kiegyezésről írt könyvét, mely megnyitotta neki az Akadémia kapuit; ez indította őt a magyar alkotmányos szabadság fenntartásának okairól szóló nagyszabású, sajnos, befejezetlen tudományos munkájának megírására; ez a gondolat sugallta állásfoglalását minden konkrét kérdésben, úgy az aktív politika, mint a politikai irodalom terén. Örökbecsű dolgozatokkal gazdagította ezt az irodalmat, de elsősorban mégis politikus maradt. Tudományos kutatásai nem voltak neki öncél, hanem politikáját szolgálták, de nem a tudomány ama perverziójának értelmében, mellyel, sajnos, oly gyakran találkozunk jogi fejtegetésekben, statisztikai adatok összeállításában, történetírásban: hogy előre megállapított politikai tételekhez szolgáltassanak tudományos vagy annak látszó megalapozást, hanem úgy, hogy az elfogulatlanul keresztülvitt tudományos kutatás eredményeiből vezesse le

a politikai állásfoglalást ; de ezt sem doktrinér módon, azaz apriorisztikus elméletek bálványozásával, hanem tényeknek és azok jelentőségének felismerésével.

A politikai problémáknak ez a realisztikus felfogása azonban távolról sem jelentett sem cinizmust, sem hétköznapi gyakorlatiasságot ; össze tudott forrni az örök erkölcsi értékek, az etikai ideálok kultuszával, melyet senki sem tartott szentebbül, mint Andrásy. Nem beszélek arról, hogy saját személyét illetőleg a politikai etika legszigorúbb törvényeit vitte át az életbe, a habozásnak még lehetősége nélkül is ; azt a tulajdonságát akarom itt kiemelni, hogy hitt az erkölcsi tényezők hatályosságában és megóvandóknak tartotta azokat a nemzetek cselekvésében is. Hitt a jogban, a törvényességben, a szerződэшűségben, az emberi haladás nemes ideáljában. Talán a nemzetközi politika terén túlzott skepticizmussal nézte azokat a törekvéseket, amelyek az állandó béke biztosítását nemzetközi bírói intézmények létesítésében kerestek ; nem mintha a béke áldásai iránt közömbös lett volna : ezt már lelkének jósága zárta ki éppúgy, mint egészséges realisztikus felfogása ; láttuk is, hogy a világháborúnak egy aránylag még nem nagyon előrehaladott stádiumában ő volt az összes európai államférfiak között az első, aki nyíltan és nyilvánosan, a magyar képviselőházban, a béke helyreállításának kezdeményezését sürgette. De nem bízott a nemzetek abbéli őszinte készségében, hogy komoly összeütközéseket bírói döntés alá bocsássanak és esetleg ellenük szóló ítéleteket feltétlenül elfogadjanak. Életének utolsó éveiben azonban, a világháború borzalmainak hatása alatt, módosult ebbeli felfogása. A magyar ifjúsághoz 1920. április 14-én a Széchenyi-Szövetség gyűlésén intézett, a jövő külpolitikájáról szóló előadása során kifejezetten elismeri, hogy «az a rendszer, amelyben komolyabb nemzetközi viszályok esetén az utolsó szó az erőszaké volt s azokat csak háború dönthette el, a világháború iszonyai között erkölcsileg letörött», — s aztán így folytatta : «megengedhető-e, hogy az emberiség összes értékei, a tudomány fejlődésének arányában növekedő veszélyeknek legyenek kitéve? Az emberiség elvesztené bizalmát önmagában, összes reményeit a jövőben, ha ezt a tényt

küzdelem nélkül elfogadná. A nemzetközi anarchiából az igazi jogrend kifejlesztésére irányuló törekvés ezért elementáris erővel fog előtérbe jutni. A legjobbak mindenütt azon lesznek, hogy a háborút megnehezítsék, hogy a nemzetközi jog igazán joggá váljék, olyan joggá, melyet a jog eszközeivel lehet megvédeni, fenntartani és módosítani.»

Andrássy tehát ezt a törekvést nem nézi többé utópiának, hanem olyannak, mely «elementáris erővel fog előtérbe jutni». Vagyis reálpolitikai valóságnak, mely — igaz — teljes érvényesüléseig még sok akadállyal fog küzdeni, aminek folytán nem lehet úgy cselekedni, mintha már megvolna. A nemzetek szövetségében, amint az ma létesült, nem bízott; nem tekintette azt a nemzetközi jogrend biztosítására alkalmas eszköznek. És annyiban feltétlenül igaza volt, hogy ez az intézmény meg van terhelve születésének eredendő bűnével: együtt született a hirhedt békeszerződésekkel, és a benne uralkodó tényezőknek főgondja nem «a békének», hanem «ennek a békének» a fenntartása. Ők ezt a két gondolatot egyenlőnek veszik, holott azok ellentétesek. E fogalomzavar kiküszöbölésétől függ az intézmény jövője, amit Andrássy sem látott kizártnak, mert, ugyanabban az előadásban, Magyarországnak a nemzetközi béketörekvésekbe való beilleszkedéséről szólván, ezeket mondja: «Ha sikerül úgy megszervezni az emberi társadalmat, hogy ezentúl lehető legyen a nyomasztó igazságtalanságokat békésen a nemzetek ligájának közbenjárásával megszüntetni, akkor biztosra vehetjük, hogy mindazt, amire szükségünk van, elérjük, a nélkül, hogy újra fegyverhez kellene nyúlnunk.» Ezt mondta 1920-ban; igaz, hogy az akkor előlegezett feltételes bizalom a nemzetek szövetségének tízévi működése folytán nem öregbedett.

*

Hogy Andrássy fölényes jellem- és észbeli tulajdonságainak dacára nem tudott gyakorlatilag érvényesülni, — (mert sem a koalíciós kormányban viselt belügyminisztersége, sem a monarchia likvidálásával összeeső néhány napi külügyminisztersége nem bírt az érvényesülésnek, azaz: saját politikai ideáljai megvalósításának jellegével) — annak okai

nagyrészt a külső körülményekben kereshetők, melyek politikai működését kísérték. Mikor a vezérszerepre képesítő kort és politikai pozíciót elérte, akkor már az a párt, amelyhez közjogi hite szerint tartoznia kellett, a szabadelvű párt, kiélte magát — ami egy hosszú időn át élvezett tényleges hatalmi monopólium kimaradhatlan következménye — és főleg csak azért maradt a felszínen, mert ő képviselte egyedül a nemzeti politika azon alakját, amellyel az uralkodó meg tudott barátkozni; ez pedig Magyarországon, ahol a hatalmi egyensúly király és nemzeti képviselő között még erősen az előbbi javára billent, sorsdöntő jelentőséggel bírt. Ezen nincs mit megütközni; Angliában is jóformán csak a tizenkilencedik század második negyedében jutott a parlamentarizmus odáig, hogy a népképviselő határozott túlsúlyáról lehessen beszélni; a dualisztikus monarchiában pedig éppen azok kifogásolhatták logikailag legkevésbé az uralkodói hatalom reális érvényesülését, akik a két állam kapcsolatát kizárólag az uralkodó személyére akarták szorítani. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy ama pártnak nem voltak még akkor is a nemzetben erős gyökerei; de azok inkább egy negatív politikai követelmény talajából, semmint pozitív elgondolásból nőttek ki, abból t. i., hogy a kiegyezési aerának tagadhatatlanul fényes eredményeit a belső fejlődés terén nem szabad veszélyeztetni az uralkodóval támadható összeütközések által. Én nem vonok le semmit e gondolat mögött rejlő őszinte és sokszor önmegtagadással járó hazafiság elismeréséből. De kettőt állítok: először, hogy bizonyos természetes vágyak, aminők a nemzetek lélektanának forrásából szükségkép fakadnak, abban az időben már lehetetlenné tették az ilyen lemondó politikának normális alkotmányos eszközökkel való folytatását; másodszor pedig, hogy az nem szolgálhatott alkalmas keretül azon államférfiúi típus érvényesülésére, amilyen az Andrássy Gyuláé volt. Ez a típus nem mestere a napról-napra való leleményességnek és e leleményesség apró fogásainak; ez a típus csak egy összefoglaló koncepció alapján és a felismert valódi szükségletek után eligazodva, a tények objektív követelményei által parancsolt eszközökkel tud dolgozni, és nem bír eligazodni sem a köz-

véleménynek múltó áramlatain, sem az uralkodónak bármily tiszteletreméltó, de az idők követelményeivel ellentétben álló előítéletein. Amit respektál, amivel számolni tud, az a nemzeti lélek mélyéből, egy valódi anyagi vagy erkölcsi szükség érzéséből fakadó, állandóságot mutató közakarat és az uralkodónak olyan elhatározása, amely a reárárt hivatás követelményeiből folyik; jellemző képességeinek egyike, hogy ezeket a maradandó élettényezőket ki tudja hámozni ama múltó jelenségek sokaságából, éppen úgy, mint a történetíró az események sokaságának kuszálságában fel tudja ismerni és ki tudja deríteni a valódi mozgató erőket. Andrásy államférfiúi egyénisége nem hiába gyökerezett egész politikai gondolkozásával a történelmi bűvárlatban; gyakorlati politikát is csak történelmi méretekben tudott felfogni és, mivel a napi politika követelményei ezekkel állandóan ellentétben állottak, nem tudott érvényesülni. Hiába: on a les défauts de ses qualités — mindenki meg van terhelve erőnyeinek hibáival. Andrásyban, mint gyakorlati politikusban talán a hibáig volt fokozva a nagyvonású gondolkozás, az egész elme lefoglaltsága a dolog lényege által. A hajóóriások csak némely kikötőben találnak elég mély vizet, hogy a rakpart mellé jussanak; sokszor oly helyeken kell megközelíteniök a szárazföldet, ahol a víz erre túlsekély és ahol csónakokat kell leereszteni a parttal való érintkezés helyreállítására. Andrásy óceánjárója, mely büszke biztonsággal szelte a nyílt tenger hullámait és tartotta meg azokon az egyenes irányt, nem volt mindig kellőképp felszerelve ilyen csónakokkal és azok kezelésére alkalmas kisegítő legénységgel. Ez volt az ő egyik fátuma — talán hazánk egyik szerencsétlensége.

*

De nem akarok olyan térre tévedni, amelyen politikai kontroverziák beözönlése fenyeget; egy nagy egyéniséget akarok jellemezni, elősegíteni az egységes felfogás kialakulását annak maradandó értékéről és nemzeti jelentőségéről; követem tehát azt a fonalat, amelyen Andrásyt illetőleg a legbiztosabban igazodunk el: a történetbölcseleti felfogás uralkodásának megállapítását egész politikai és irodalmi

tevékenységén. Ez vezette őt, mint mondtam, parlamenti pályája kezdetén a szabadelvű párt táborába, mellyel több napi kérdésben nem érthetett egyet, melynek kormányzati módszere nem lehetett előtte rokonszenves, de amely az akkori időben az ő felfogása szerint egyedül számolt elegendőképpen bizonyos történelmi szükségességekkel. Andrássy meg volt győződve, hogy a *pragmatica sancti*óban megállapított összeköttetés az osztrák dinasztiával és az uralkodása alatt álló többi országokkal ilyen történelmi szükség jelentőségével bír, és így közveszélyes dolognak tartotta annak a formának minden bolygatását, amelybe azt hosszú viták és összeütközések egész sorozata után az 1867-i kiegyezésben öltöztetni sikerült. Jellemző egész lelki habitusára nézve, hogy szükségét érezte e meggyőződése tudományos megokolásának; könyvet írt róla, az 1867-i kiegyezésről szóló művét, mely mélyen szántó érvekkel és hatalmas logikával támasztja meg a szerző gondolkodását. Bátran megy neki az alapvető kérdésnek, hogy miért kellett nekünk egyáltalán más nemzetekkel olyan közjogi összeköttetést létesíteni, mely mindenestre korlátozza teljes függetlenségünket és terheket ró reánk, miért nem állhattunk meg és fejlődhattunk tovább a Szent Istvánok, Nagy Lajosok, Hunyadi Mátyások hatalmi kereteiben, mint önálló tényezője a világpolitikának? És felel is a kérdésre, habozás és álszemérem nélkül, mégpedig ekként: mert ami akkor lehetséges volt, az ma többé nem az; és végigjárva a nemzetek elhelyezkedésén, a hatalmi feltételek átalakulásán, kimutatja ezt a fájó lehetetlenséget, melyből azután habozás nélkül vonja le a következtetést.

Hát legyen úgy, hogy a «lehetetlenség» állítása azon túlzások egyike volt, amelyekbe a polémia szelleme a legjobb elméket gyakran beleviszi, különösen ifjúkorunkban, amikor mindig hajlandók vagyunk valamely felfogott tételt logikailag kinyargalni. Hiszen később maga Andrássy is kénytelen volt a teljesen önálló, saját erejére utalt Magyarország számára külpolitikai vezérgondolatokat keresni. De hogy a probléma: egy teljesen önálló Magyarország biztonságának fenntartása a körülötte megjegecesedő, nagyrészt nem jóindulatú politikai alakulatok közé beékelt geográfiai helyzetben igen

nehéz, igen súlyos, azt már az eddigi tapasztalások alapján is meg lehet állapítani. Nem beszélek a trianoni «függetlenség»-ről, mely a leglealázóbb függések sorozatából áll; a dolog természetéről szólok, mely hasonló geográfiai elhelyezkedésben levő kis nemzeteket annak az állandó veszélynek tesz ki, hogy közjogi függetlenségük kiszámíthatatlan és egyoldalú politikai függésekben találjon gyakorlati meghazudtolást.

Andrássy azonban e művében nem csupán a *pragmatica sanctio* által létesített összeköttetés és a hatvanhetes kiegyezés lényege mellett érvel, hanem ridegen visszautasít minden olyan törekvést, mint veszélyest, mely ama műnek kiegészítését, alkalmazása megszokott módjának megváltoztatását kívánja. Ezt az álláspontját később módosította, mihelyt a tények őt meggyőzték annak gyakorlati keresztülvihetetlenségéről. Hogy ahhoz oly soká ragaszkodott, annak, úgy vélem, egy szubjektív lélektani oka is volt, melyet valóban nem szükséges véka alá rejteni: mert akinél csak ilyen szubjektivitások érvényesülnek, az bátran el is dicsekedhetik velük. Ez a lélektani mozzanat pedig Andrássy határtalan kegyelete és tisztelete volt atyjának emléke iránt, akit politikai mesterének tekintett, akinek alkotásaitól eltérni, vagy megengedni, hogy bennük bármily tökéletlenség lehessen, ellentétben állott érzelmi világának egyik legerősebb és legtiszteletreméltóbb alkotó tényezőjével. Emberileg megkapó a fiúi érzület ilyen fokozása egy nagy apa iránt; de politikailag — amint maga Andrássy azt későbbi magatartásában megmutatta — nem helytálló. Emberi mű nincs tökéletlenség nélkül és politikai mű nincs, mely magát a fejlődés és átalakulás szükségessége alól kivonhassa. Az 1867-i kiegyezés alkotóinak, köztük idősebb Andrássy Gyulának emléke a legkisebb csorbát sem szenved, ha ez a törvény az ő művökre nézve is érvényesült, illetve érvényesült volna, ha azt el nem söpri a katasztrófa. Minden nemzet történetében szinte páratlan az a fejlődés, az a fellendülés, a nemzeti energiáknak az az alkotó megnyilvánulása, melyet a hatvanhetes aera félszázada hazánk történetében jelent, és nincs az a kritika, mely elgáncsolhatná e mű alkotóinak történeti nagy-

ságát. A fiú méltán ápolhatta rajongással atyja emlékét ; most mind a kettő sírban fekszik és ez az óra a fiú emlékének van szánva ; de ő kívánná leginkább, hogy az atyának is égjen a fáklya, amelyet ma neki gyújtunk.

*

Andrássy ez első tudományos publicisztikai munkája csak előfutárja volt annak a nagyszabású tanulmánynak, amelyben egész politikai gondolkozásának alapjait mutatta be és amelyet akadémiai székfoglalójában a következő szavakkal jelentett be :

«Szándékom volt, hogy megkísérlem bámulnivaló ezeréves szabadságunk okait székfoglalómban kifejteni. Mindig lelkesültem hazánk ezen büszkeségeért ; a nemzeti hiúságnak szívemben élő szikrája ösztönzött talán reá, hogy azzal foglalkozzam, amit az elért eredmény tökéletlensége ellenére, nagy és dicső alkotásnak tartok, olyannak, amelyre bármely nemzet büszke lehet. Tanulmányaim eredményeit azonban nem voltam képes egy értekezés szűk keretei közé szorítani. Egész könyv lett belőle és ezt teszem tisztelettel az Akadémia lábai elé.»

Az akadémiai székfoglaló csupán az alkotmányos szabadságnak a középkorban való fennmaradásának okaival foglalkozott ; a könyv kiterjed magának a nemzeti lét fenntartásának erőtényezőire és ezek közt egyik legfőbbnek mutatja be az alkotmány szilárdságát és fejlődéskéességét. Valóságos filozófiáját adja a magyar történelemnek, melybe a 67-es kiegyezésről szóló elmélkedések mint részlet illeszkednek be. Sajnos, a mű befejezetlen maradt ; csak Lipót korszakáig jutott el ; éppen az egyik sorsdöntő pillanatnak, a Pragmatica Sanctiónak keletkezését, már nem fejtegeti. De akik ismerik Andrássy gondolkozását, azok valamikép betölthetik ezt a folytonossági hézagot.

Az alkotmánytörténelem kétségtelenül a legnagyobb teret foglalja el a nagy összefoglalásban ; az előadás főbb vonásaiban az angol alkotmánytörténettel való párhuzam megállapításához fűződik, amelyet éppen az tesz érdekessé,

hogy a kettő közt a kölcsönös befolyásolásnak a legutóbbi időig semmi nyoma nincs; hasonlatosságuk abban áll, hogy mindegyikük szervesen nő ki a nemzeti életből és ez magyarázza kivételes ellentálló képességüket. A magyar alkotmánynak a megindulástól kezdve megállapítható és — a nyugati szellem beözönlésével szemben — sikeresen fenntartott közjogi jellege domborodik ki Andrássy előadásából, mint ennek az ellentállóképességnek és egyszersmind a nemzeti fennmaradásnak egyik legfőbb erőssége. Ez adta a középkorban a királyi hatalomnak azt az egységesítő erőt, mely a nemzetet külső veszélyekkel szemben ellentállóvá tette és bent szabadságának megóvására képesítette. De az a hazafiúi lelkesedés és büszkeség, amellyel Andrássy nemzeti életünk e szervének fejlődését szemléli, nem teszi őt elfogulttá sem annak gyengéivel, sem egyáltalán a nemzet hibáival szemben. Az ő törekvése nem az, hogy dithyrambust zengjen, hanem az, hogy hű tükröt tartson a nemzet szeméi elé, amelyben lássa multjának tévedéseit éppúgy, mint fényes oldalait. Történetünknek ama korszakát illetőleg, amelyre nézve a tisztánlátást és elfogulatlan ítélkezést a jelenbe is átnyúló küzdelmek és szenvedélyek leginkább zavarták meg: a Habsburg-korszakot illetőleg, egyenesen úttörő az ő fejtegetéseinek módszere. Nem szépíti a dinasztia-nak számos hibáját; teljesen méltányolja azt a visszatetszést, amelyet belőle származott királyaink nagyobb részének idegensége s néha alkotmányellenes indulata a nemzetben keltett — keltenie kellett; de másfelől látja a dinasztia e magatartásának világpolitikai magyarázatát és teljes pártatlansággal tárja fel a nemzeti visszahatás vezéreinek hibáit is. Ama korszak szereplőinek megítélésében pedig nem abból indul ki, hogy a rettenetes dilemmákban, melyekkel a magyar hazafi állandóan szembentalálja magát, ki hogyan helyezkedett el — közkeletű nyelven szólva: kuruc volt-e vagy labanc, hanem abból, hogy mekkora önzetlenséggel volt az egyik vagy a másik. Szóval: nem az a célja, hogy a nemzet szenvedélyeinek hízelegjen, hanem az, hogy a nemzet ítéletének világosságát alapozza meg, és épp ebben nyilvánul meg legjobban tiszta és önzetlen hazafisága.

De nem folytatom Andrássy nagy történeti művének tartalmi ismertetését, melyet úgysem tudnék kimeríteni; inkább megkísérlem ezen a helyen publicisztikai munkássága, irodalmi tulajdonságainak méltatását. Ha valakire, hát őreá alkalmazható az az ismert mondás, hogy: «Le style c'est l'homme» — az irány az ember; mert neki soha, mikor írt vagy beszélt, szépirodalmi vagy retorikai törekvései nem voltak. Csak az lebegett előtte, hogy amit egy bizonyos célból megírni vagy elmondani szükségesnek lát, az a lehető legjobban szolgálja ezt a célt, vagyis: mentül világosabban és meggyőzőbben juttassa kifejezésre azt az igazságot, amelyet olvasóinak vagy hallgatóinak lelkébe akar belevinni. Véleményem szerint pedig ez az igazi szépsége úgy az írott, mint a mondott szónak. Mihelyt észrevesszük, hogy valaki szép beszédet akar tartani vagy szép cikket akar írni, bezárkózik előtte elménk és szívünk, és bizalmatlanokká válunk; én legalább így vagyok vele; engem egyenesen visszataszít a szándékolt retorika. Stendhal valamely dolgozatában olvastam, hogy a szépnek fogalma tulajdonkép összeesik a célszerűséggel: az a tárgy szép, amely természetes rendeltetésének megfelelni leginkább alkalmas; ez áll épületről, lóról, mindenféle szerszámról és a művészetről is, mely utóbbinál, a gyönyörködtetés lévén a cél, a «szép» elvontan jön tekintetbe. De a politikai irodalom és szónoklat csak a politikai célhoz való simulása által válik széppé. Ezért mondhatjuk bátran szépeknek Andrássy dolgozatait és beszédeit: a meggyőzés célját tökéletesebben nem lehet szolgálni, mint ahogyan ezek szolgálják; ezt pedig azzal érik el, hogy hamisítatlanul tükrözik vissza szerzőjük egyéniségét. Stíljé épp oly világos volt, mint gondolkozása, melynek szigorú logikáját és fegyelmezettségét tükrözi vissza. Kevés ember tudott, magánbeszélgetésben is, olyan meggyőzően érvelni, mint ő. Ha írói és szónoki képességeinek valamely különös kiválóságát akar-nám előtérbe állítani, akkor ezt a kivételes érvelési erőt emelném ki; ennek pedig, Isten adta szellemi luciditásán kívül, főleg az volt az alapja, hogy minden mondata mögött sok és komoly gondolkozás állott és éretlenül semmi sem jutott tolla alá vagy szóbeli előadásába. Őt hallgatni vagy olvasni

egyaránt szellemi élvezet volt és műveinek olvasása az fog maradni mindazok számára, akik korát akarják tanulmányozni, és nemcsak ezt, amely múltó, de a magyar nemzet maradandó léttörvényeit is.

De ha Andrássy nem is fordított külön gondot írásbeli és szóbeli közleményeinek formai szépségére, ha az mintegy önként született is magának a gondolkozásnak összhangzatos voltából, mégsem szabad megfedkezünk egy segédtenyezőről, mely ennek az eredménynek előidézésében, talán Andrássy tudtán kívül, hatalmasan közreműködött: ez a tényező Andrássynak kiváló műérzéke volt. Képgyűjteménye tanuskodik arról a finom, elfogultságnélküli, de mégis szigorúan bíráló műérzésről, mely benne lakozott és melyet egyénisége lényeges alkotórészének kell tekintenünk. Akiben pedig ez lakozik, az ösztönszerűleg találja meg a formák összhangját, az arányok azon szükségszerűségét, mely a szépet alkotja minden szellemi megnyilatkozásában; azaz, hogy nem is kell megtalálnia, mert már benne van a gondolat őscellájában és vele együtt fejlődik az őscella irodalmi termékében.

*

Elérkeztem oda, ahol Andrássy pályafutásának pozitív tragikumával kell foglalkoznom, és teszem ezt abban a meggyőződésben, hogy semmivel sem szolgálhatom emléket jobban, mint ennek kidomborításával. Az ő életének negatív tragikuma abban állott, hogy sohasem érvényesíthette képességeit forrón szeretett hazájának megmentésére, bár tudatában volt annak, hogy e képességekkel rendelkezik, tehát jogosan, sőt kötelességszerűen törekedett arra, hogy azokat felhasználhassa. Tetőpontját pedig akkor érte el és akkor vált pozitívvá ez a tragikum, mikor végre belátták, hogy szükség van reá és odaállították a súlyedő hajó kormányrúdjához: későn! Senki sem olvashatja benső megindulás nélkül *A világháború és a diplomácia* című könyvében azokat a lapokat, amelyek Andrássy néhány napi külügyminiszer-ségről szólnak. Hívták, amikor már minden el volt veszve és ő ezt világosan látta, de kötelességérzete mégsem engedte, hogy a hívást visszautasítsa, bár tudta, hogy a sikernek

komoly esélye nélkül teszi kockára egész államférfíúi hírnevét. Magára kellett vállalnia a szükséges szakítás ódiúmat: őt, akit az entente mint a germanofil politika legpraegnansabb képviselőjét gyűlölt, most már a szövetség árulójaként fogják leszólítani Németországban. Tudta mindezt és tudta azt is, hogy sem Ausztriában, sem Magyarországon — és főleg Magyarországon — nem számíthat biztos támaszra, hogy mindkét államban a belső bomlás tünetei nyomulnak előtérbe és nincs, aki azokat megfékezze. De úgy gondolkodott, — helyesen — hogy emberi dolgokban abszolút bizonyosság nincs, hogy, amint a biztosnak látszó sikert meghiusíthatja egy előre nem látott akadály, úgy reménytelen helyzetekbe is váratlanul behatolhat egy fénysugár. És ezt az egytized százalék esélyt sem vélte saját elhatározásából mellőzhetni. Vállalta tehát az állást, és cselekedett haladéktalanul, kíméletlen egyenességgel, minden irányban. És mintha egy pillanatra felvillant volna a reménysugár: nyugatról jött bizonyos tapogatózások alakjában; de ennek véget vetett a történelem legfrivolabb és legbűnösebb forradalmának a kormányzati habozások fölött aratott könnyű győzelme, a teljes belső felfordulás.

Andrássy államférfíúi hírnevén azonban nem esett csorba; midőn ő ezt jósolta önnönmagának, a kétségbeesett helyzetben vállalt külügyminiszterség átvételekor, tévedett. Még az emberi igazságtalanság sem lehetett állandóan annyira elfogult, hogy az ellenséges elemi erőkkel szemben beállott balsikert neki rója fel hibául, vagy hogy intézkedéseinek szükség-szerűségét utólag el ne ismerjék, még azok is, akik az első pillanatban rajtuk megütköztek. Az ő emlékét illetőleg nem maradt életének e tragikus epizódjából más, mint az a tisztelet, amellyel az önfeláldozás legmagasabb fokának, ha önkéntelenül is, mindenki hódol.

*

Nem tartozik ide annak fejtegetése, hogy miért szorult fokozatosan háttérbe az ő egyénisége a gyakorlati politika mezején a háborút követő tíz esztendő alatt. Ez a téma ma

még nem érett meg akadémiai tárgyalásra, mert senki sem tudná megközelíteni történetírói elfogulatlansággal, a napi politika érzelmi hullámzásaitól nem érintett tárgyilagossággal. Annyit azonban mondhatok, hogy azon okok közt, amelyek ezt a feltűnő tényt előidézték, nem szerepel az ő államférfiúi kiválóságának lebecsülése. Ő maga sem mondott le a politikai tevékenységről, a parlamentben, amíg annak tagja volt, a publicisztikában az utolsó óráig. Irodalmi hagyatékának némely legbecesebb része ebből az időszakból származik. Gondolkozása alkalmazkodni tudott a teljesen változott viszonyokhoz, de a változásnak alá nem vetett régi alapokon nyugodott továbbra is: a magyar nemzet létfeltételeinek kutatásán és az ebből levont következtetéseken. Amint a múltban a magyar alkotmányfejlődés páratlan folytonosságát és a nyugati szellembe való bekapcsolódását tekintette azoknak a pilléreknek, amelyeken nemzeti létünk szilárdsága nyugszik, úgy a jövőre nézve is, bár változott alakban, ugyanezeket jelöli meg mint az életet fenntartó és új fellendülésre képesítő erőket. Nincs a jelennek az a problémája, melyet e magasabb szempontokból meg ne világított volna, és szavára felfigyeltek itthon is, kint is. Itthon nagyobb volt a szellemi irányítását követők száma, mint a külső eredményekből következtetve hinni lehetett volna; sokan lesték a tőle eredő ígét mint döntőt saját meggyőződésük kialakítására nézve; sokan keresték fel, tanácsot kérve tőle, néha politikai ellenfelei is, a kontroverzián felülálló nemzeti érdekekre nézve. Andrassy még élő politikai tényező volt, kit a körülmények bármikor ismét előtérbe állíthattak volna, és neve nem szűnt meg a haza reményeinek egyik szimbolumaként ragyogni. Mert van egy nemzeti élet a színpad mögött is, és ez az élet néha valóbb is annál, mely a színpadon folyik le; nem okvetlenül politikai halott tehát az, aki ideig-óráig a színpadon nem szerepel; ez attól függ, hogy magában bírja-e az élet feltételeit. Erre a kérdésre pedig Andrassyt illetőleg megadta a választ — a halál.

Alig terjedt el Andrassy halálának híre, a köztudatban újra megjelent élő nagyságának képe. A színpalak összedőltek és a valóság állott a nemzet előtt. Oly hirtelen, oly váratlan

volt ez a halál, hogy nem volt sem idő, sem lehetőség vele szemben valamely állásfoglalást tudatosan megállapítani: a hatás a nemzetre teljesen spontán volt és a maga őszinteségében nyilvánult a fájdalom, a megdöbbenés, a megbecsülés: ismét későn! A történelem nagyjai közül sokaknak ez a fátuma — vagy talán a nemzeteké? Több a koporsó, amely reményeket és lehetőségeket, mint amennyi teljesítményeket zár magába.

Ezt azonban Andrássyra nem akarom egészen alkalmazni, mert óriási tévedés és hiba volna az ő életét eredménytelennek mondani. Eredmény nem csupán az a sok becses politikai és irodalmi értekezés, amellyel irodalmunkat gazdagította, de eredmény az is, amire előadásomban mindig újra visszatértem: annak az államférfiúi típusnak megalkotása, melyet ő állított be a közéletbe és amely okvetlen követőkre talált, mert szükségessége nyilvánvaló: a történelem filozófiájából táplálkozó politikai elme típusa, amelyé a jövő, mert egyedül ez képes az események mélyebb okait felfogni és így a napi tapasztalásokból éppúgy, mint a multból gyakorlatilag használható következtetéseket levonni. Ezt az értelmi típust szükségszerűen kiegészíti a feltétlen önzetlenség és becsületesség, mert a jellem e tulajdonságai nélkül az elme sem tud elfogulatlan lenni. Andrássy alakjának monumentalitása a kettőnek teljes összhangjából, az észnek és a jellemnek egyaránt átlátszó tisztaságából alakul ki, s elérte azt, ami műalkotásoknál a tökély legmagasabb fokát jellemzi: a magától értetődés hatását. Már nem is bámulták, mert senki-nek még csak eszébe sem juthatott, hogy másképp is lehetne.

Ez az ember pedig — és ezzel végzek — jó volt, a szó legkomolyabb értelmében. Külső ridegsége alatt meleg szív dobogott, mely szeretni és ragaszkodni éppúgy tudott, mint szeretetet és ragaszkodást nyerni azok körében, akik egyéni életével összeköttetésbe jutottak, — a legszerűebb sorsúak közt is. Emberi érzésből fakadt könny is hullott a koporsójára, emberi visszaemlékezésben is él tovább nemes egyénisége, és, amikor feladatommá tétetett, hogy Andrássy képét állítsam a magyar közönség elé, vajmi hézagosan teljesíteném feladatomat, ha ezt a vonást belőle kihagynám.

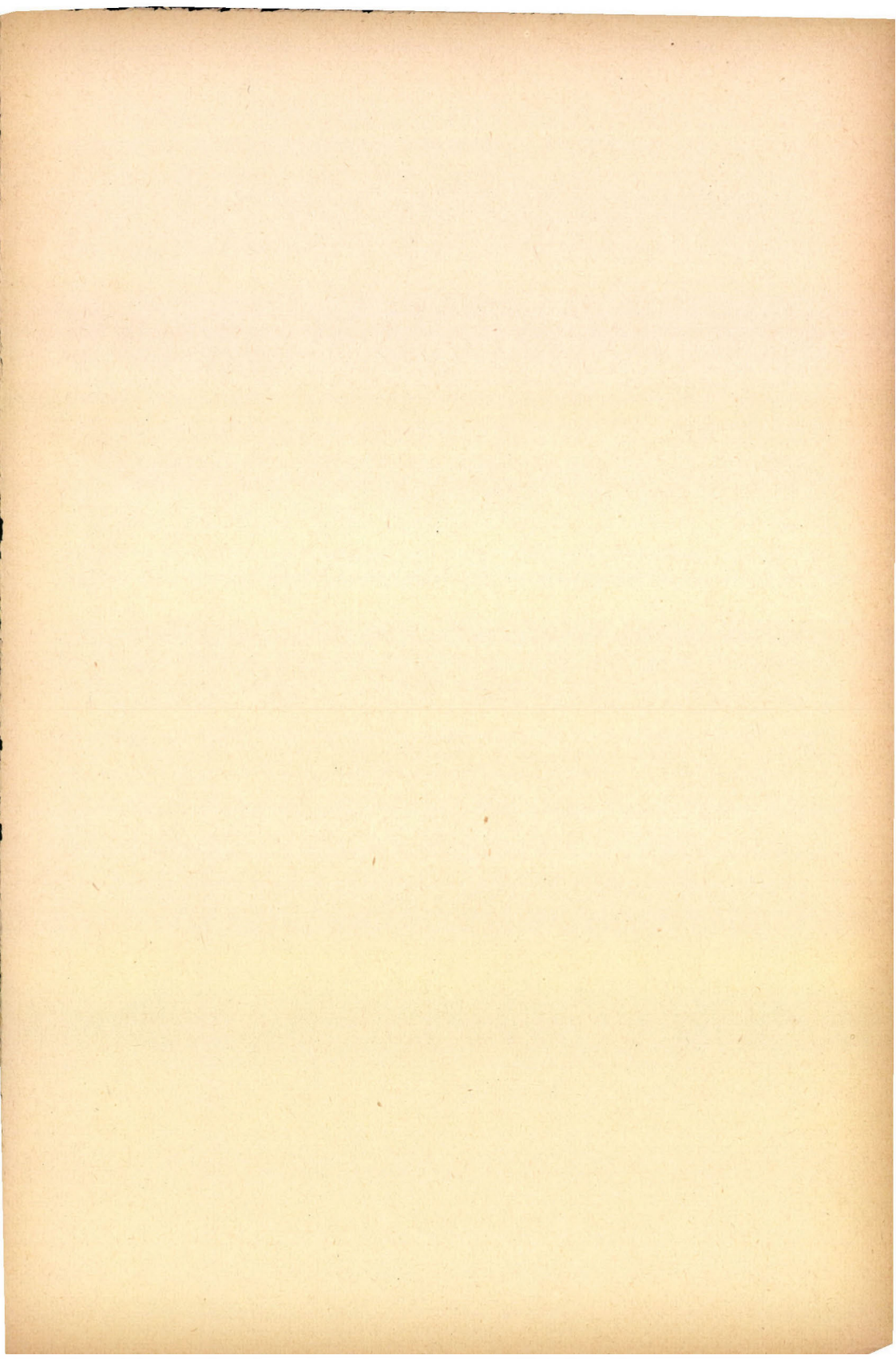
De nem időzhetek ezeknél a nekem drága személyi vonatkozásoknál, mert ma mindenkire szólókról : azokhoz is, akik életében barátai, azokhoz is, akik tőle idegenek vagy éppenséggel ellenfelei voltak : sőt, nemcsak mindezekhez, de mindezek nevében is óhajtok szólni és ezért nem a magam szavaival zárom előadásomat, hanem Vörösmarty Mihály azon gyönyörű versével, amelyet ő, aki más politikai környezethez tartozott, Dessewffy Aurél emlékének szentelt :

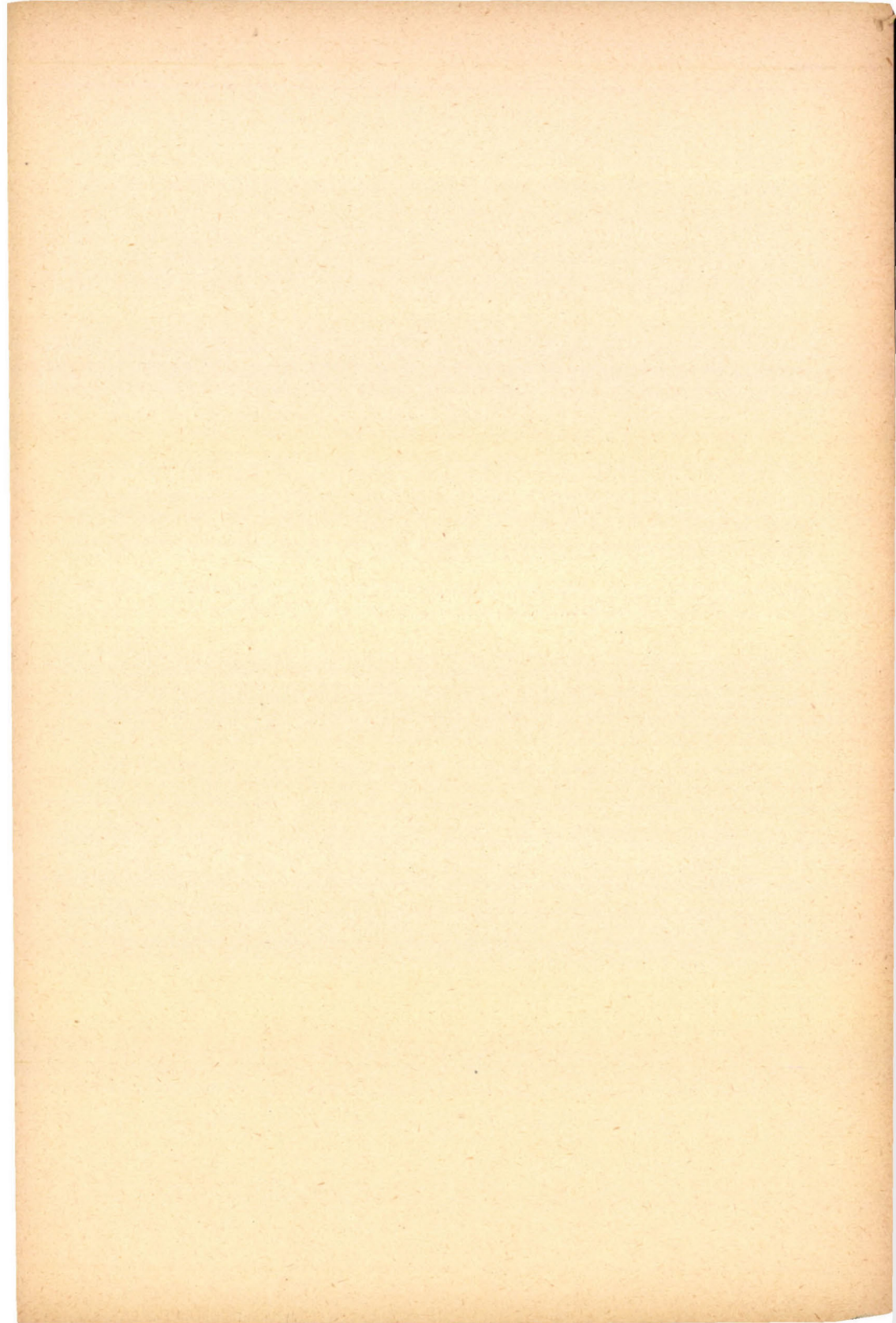
Kétes uton jártál, kevesektől értve, s ha célod

Nagy vala, elfedezé azt kor előtti halál. — —

Nem veszténk-e nagyot? Kérdjük most aggva magunkban,

S a szent nemzetiség angyala súgja : Igen!

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.